

Wstęp

Przekazywany Czytelnikowi tom studiów to jeden z efektów trzyletniej pracy zespołu, który zajmował się listami do władz jako źródłem do badań historii społecznej PRL*. Jego członkowie próbowali ustalić i wypracować reguły wykorzystywania tych listów oraz dokonać interdyscyplinarnej i wieloaspektowej analizy ich treści. Przedmiotem zainteresowania zespołu była korespondencja, która napływała do czterech wybranych instytucji państwowych: Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Urzędu Rady Ministrów, Kancelarii Rady Państwa oraz Polskiego Radia i Telewizji.

Podjęcie tego przedsięwzięcia wynikało z przekonania, że wykorzystywanie listów jako źródeł do badań przeszłości, choć coraz częstsze, jest nadal niezadawalające i nie wykorzystuje w pełni możliwości, jakie w nich tkwią.

W tej sytuacji szersza, interdyscyplinarna i wieloaspektowa analiza tego typu źródeł, uzupełniona o znajomość funkcjonowania instytucji, które zajmowały się ich przyjmowaniem, rejestracją i wykorzystaniem, wydaje się szczególnie istotna z wielu punktów widzenia, w tym dla ustalenia procedur wykorzystania ich w warsztacie badawczym przedstawicieli nauk humanistycznych i społecznych. Zamieszczone w tym tomie opracowania należy traktować jako studia przypadku, pokazujące wielorakie możliwości zastosowania tego rodzaju korespondencji w opracowaniach naukowych.

Prezentowany tom rozpoczyna studium Anny Adamus zatytułowane *Wybrane kwestie społeczne na wsi polskiej w świetle listów do władzy 1951–1980*. Autorka, która kwestiom wizerunku wsi w świetle korespondencji do władz centralnych poświęciła już większą pracę¹, tym razem podjęła inne wątki niż te, które były przedmiotem analizy w przywołanej monografii jej autorstwa. W prezentowanym

* Książka została dofinansowana ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2015/17/B/HS3/00170.

¹ *Problemy wsi w Polsce w latach 1956–1980 w świetle listów do władz centralnych*, Warszawa 2017.

artykule próbowała odpowiedzieć na pytanie, jak na przestrzeni niemal 30 lat zmieniał się wyłaniający się z wiejskich listów wizerunek czterech ważnych problemów społecznych: starości i jej zabezpieczenia, ochrony zdrowia, budownictwa wiejskiego i biedy. Autorka umiejętnie umieszcza swoje ustalenia w szerszym kontekście historycznym, pokazując, jak dokonywane przez władze zmiany polityczne i legislacyjne wpływały na charakter, treść i sposób podnoszenia tych kwestii przez nadawców korespondencji.

Nieco inne zadanie postawiła przed sobą Ewelina Szpak, specjalizująca się m.in. w badaniach historii opieki zdrowotnej na wsi polskiej po 1945 r.² W swoim studium (*Listy do władz centralnych w świetle problemów opieki społecznej i zdrowotnej w PRL 1945–1989*) stawia fundamentalny problem badawczy, który formułuje w sposób następujący: „Dominująca w listach i skargach kierowanych do władz centralnych tematyka słusznie uznawana jest za odzwierciedlenie swojej hierarchii problemów danego czasu lub dekady. Ale czy rzeczywistym twórcą owej hierarchii jest społeczeństwo czy państwo (instytucja)? Czy selekcja i dobór listów publikowanych w biuletynach i materiałach podsumowujących roczną działalność Biur Lisów i Skarg są wystarczająco wiarygodne dla oddania realnej, codziennej skali i hierarchii problemów społecznych z poszczególnych dekad PRL? Tak postawione pytanie stało się głównym motorem prac prowadzących do poniższej analizy, będąc jednocześnie katalizatorem kolejnych, bardziej już szczegółowych pytań badawczych”. Formułując w ten sposób temat swoich refleksji, niejako odwraca dotychczasową perspektywę, dominującą w badaniach listów, w których traktuje się je „jako źródło wiedzy o powojennych problemach społecznych i ekonomicznych. To one decydują o wyborze kierunku i zakresu zagadnień, jakie omawiane są w opracowaniach. W takich analizach to źródła, a więc listy wyznaczają granice i kamienie milowe tworzonej narracji. Celem prezentowanego tekstu jest próba odwrócenia tej metody narracyjnej”. Szpak próbuje sformułować odpowiedź, ograniczając się do najbardziej znanego jej pola opieki społecznej i zdrowotnej.

Autorem kolejnego studium przypadku jest Grzegorz Miernik, który po wielokroć wykorzystywał listy do władz w swoich badaniach nad historią społeczną. Tym razem proponuje namysł nad wizerunkiem tzw. kryzysów społeczno-politycznych w Polsce (w 1956 i 1970 r.) w świetle korespondencji napływającej do władz centralnych. Dzięki odnalezieniu dokumentacji źródłowej w aktach biur listów najważniejszych instytucji warszawskiego centrum władzy udało mu się zbliżyć do odpowiedzi na pytanie, co o tych kryzysach myśleli „zwyczajni ludzie” – nadawcy korespondencji. Jest to tym ważniejsze, że w ówczesnej Polsce, w której możliwości prowadzenia rzetelnych badań opinii publicznej na te

² Zob. m.in.: E. Szpak, *„Człowiek jest chory wtedy jak coś go boli”*. Społeczno-kulturowa historia zdrowia i choroby na wsi polskiej, Warszawa 2016.

tematy były znacznie ograniczone lub wręcz niemożliwe, listy stanowią ich swoisty substytut.

Tekst Krzysztofa Gajewskiego (*Stalin z dołu i z góry. Reprezentacje tanatologiczne*) prezentuje rezultaty semiotycznego badania dwóch tekstów kultury, które stały się bezpośrednią reakcją na śmierć Józefa Stalina 5 marca 1953 r. „Pierwszy z nich, mający charakter w przeważającej mierze oddolny, spontaniczny i nieoficjalny, to zbiór fragmentów listów nadesłanych do redakcji Polskiego Radia. Drugi – to komunikat oficjalny, dzieło profesjonalistów, powstała na precyzyjnie określone zamówienie Partii relacja filmowa z obchodów żałobnych w Warszawie i całej Polsce dnia 10 marca 1953 r.”. Szkic wskazuje na interdyscyplinarne możliwości badawcze, których podstawą mogą być listy do władzy.

Szkic mojego autorstwa (*Jak listy „zwyczajnych ludzi” do władz zmieniały Polskę Ludową*) podejmuje problem listów z innej perspektywy. Twierdzę w nim, że kiedy zastanawiamy się nad tym, czy listy do władz odegrały jakąkolwiek rolę w dziejach Polski Ludowej, to najczęściej odwołujemy się do historii politycznej. Dzięki gruntownym badaniom źródłowym wiemy, jak istotną rolę dla kształtowania opozycji politycznej spełnił tzw. list 34 z 1964 r., tzw. list otwarty do partii Jacka Kuronia i Karola Modzelewskiego, tzw. orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich z 1965 r. czy też listy wysyłane do władz centralnych w latach 70., w tym zwłaszcza w okresie tzw. kampanii konstytucyjnej. Wszystkie te inicjatywy były dziełem osób publicznych stanowiących czołówkę intelektualną społeczeństwa polskiego w tym okresie. Obrosły w legendę, liczne opracowania naukowe, różnorodne interpretacje stały się „żelaznym” elementem narracji w kolejnych syntezach historii politycznej Polski po II wojnie światowej.

Obok nich listy do władzy pisali „zwyczajni ludzie”, których nazwiska nie przeszły do historii. Okazało się jednak, że ta ich korespondencja wysyłana do władz potrafiła niekiedy odegrać ważną rolę, przyczyniała się do zmian nie tylko najbliższej im lokalnej codzienności, ale także rzeczywistości dużo szerszej, czasami wpływając na politykę władz w całym kraju. Dla potwierdzenia tej konstatacji odwołuję się do trzech przykładów: skarg na kolektywizację z powiatu gryfickiego w 1951 r., na nowy podział administracyjny wsi z lat 1972–1973 (tworzenie gmin i zmiana struktury i kompetencji władz gminnych) oraz na nadużycia w produkcji oraz handlu mięsem w latach 60.

Szkic kończy się próbą bardziej generalnych wniosków dotyczących roli tego typu korespondencji dla dokonywania zmian w kraju i w społecznościach lokalnych.

Niezwykle cennym uzupełnieniem ustaleń opartych na polskim materiale źródłowym są ustalenia zawarte w dwóch opracowaniach, napisanych przez historyków węgierskich. W pierwszym Csaba Kovács dokonał niezwykle dogłębnej, wieloaspektowej analizy listów, jakie pisali węgierscy chłopcy do władz w okresie ostatniej fali kolektywizacji w latach 1958–1962. Daje to możliwość

dokonywania ciekawych porównań i może być zacznem dla nowych pytań dotyczących funkcjonowania podobnych instytucji społecznych w zróżnicowanych kulturowo krajach bloku wschodniego. W drugim szkicu Ágota Lícia Ispán charakteryzuje korespondencję, w tym zwłaszcza skargi, które napływały do jednego z ludowych komitetów kontroli (instytucji ustanowionej w 1957 r.) z siedzibą w Mezőcsát (potem w Leninváros) w latach 1968–1989. Studium, umieszczone w szerszym kontekście historycznym, odwołujące się do bogatej literatury przedmiotu, obejmującej nie tylko Węgry, daje wgląd zarówno w treść tego typu listów, jak i w ich formę i strategie piszących.

Szkic ostatni (*Pisanie do władzy: próba uogólnienia*) odbiega nieco charakterem od poprzednich. Jego autor podjął wysiłek sformułowania pewnych generalizacji dotyczących korespondencji napływającej do centralnych instytucji partii/ państwa, jej nadawców i odbiorców, opartych zarówno na własnych badaniach, jak i ustaleniach członków zespołu.

Zawartość tego tomu, jak również innych tekstów opublikowanych przez uczestników zespołu, pozwala żywić nadzieję, że listy do władz staną się źródłem lepiej poznanym i częściej wykorzystywanym w pracach specjalistów reprezentujących różne dziedziny wiedzy.